

תורת הבטחון

פרשת בחוקתי

בענין בטחון בלי השתדלות

אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אתם. ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו. (כו, ג-ד)

דברי הרמב"ן שאין מקום להשתדלות

ידועים דברי הרמב"ן בריש פרשת בחוקתי (ויקרא טו, יב) שכתב דברים מפורסמים בענין השתדלות וז"ל, "והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם, ולא בארצם, לא בכללם, ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות טו, טו): "כי אני ה' רופאך". וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרה עון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים, כענין חזקיהו בחלותו (מ"ג ט, ג-ד) ... ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך, והרופאים אין מעשיהם רק על המאכל והמשקה להזהיר ממנו ולצוות עליו ... אילו לא היה דרכם ברפואות יחלה האדם כפי אשר יהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון ה', אבל הם נהגו ברפואות והשם הניחם למקרי הטבעים. וזו היא כונתם באמרם (נבא קמא פס, ב): "ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות". לא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות כי נהג ברפואות והוא לא היה מעדת השם שחלקם בחיים, אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו, לא מפני חשש שמא ימות בידו, אחרי שהוא בקי במלאכה ההיא, ולא בעבור שיאמר כי השם לבדו הוא רופא כל בשר, שכבר נהגו ... אבל ברצות השם דרכי איש אין לו עסק ברופאים", עכ"ל בקיצור.

הרי מבואר מדברי הרמב"ן שחובת הבטחון בהש"ת היא לבטוח בה' בלי שום השתדלות, והיינו אם חו"ש יהודי נחלה, אסור לו ללכת לרופא. וכונת הש"ס "שניתן רשות לרופא לרפאות", היינו, למי שאינו בוטח בה' והוא הלך אצל רופא, הותר לרופא לרפאות את אותו אדם. אבל לעולם ליכא שום היתר לחולה ללכת אצל רופא. ואסור לעסוק בדרכים שהם על פי דרך הטבע להתרפא. וכן מצינו במקומות אחרים בדברי הרמב"ן דליכא היתר לעסוק בעסק השתדלות, כגון גבי אברהם אבינו כשהיה רעב בארץ כנען והלך אברהם למצרים, האריך הרמב"ן (נבאשים יג, י) שהיה חטא גדול שהלך למצרים, והיה לו לאברהם אבינו לבטוח בה' ולא לעשות השתדלות כזו, עיי"ש.

דעת החובת הלבבות בחובת השתדלות

אמנם מצינו שיטה אחרת בדברי החובת הלבבות (שער הנטחון, פרק ד) שכתב וז"ל, "ועם ברור אמונתו, כי ענינו מסור אל גזרות הבורא

יתעלה ושבחירת הבורא לו, היא הבחירה הטובה, הוא חייב להתגלגל לסבות תועלותיו ולבחור הטוב כנראה לו מן הענין, והאלהים יעשה מה שקדמה בו גזרתו. והדומה לזה, כי אדם אף על פי שקצו ומדת ימיו קשורים בגזרת הבורא יתברך, יש על האדם להתגלגל לסבות החיים במאכל ובמשתה ומלבוש ובמעון כפי צרכו, ולא יניח את זה על האלהים, שיאמר: אם קדם בגזרת הבורא שאחיה, ישאיר נפשי בגופי מבלי מזון כל ימי חיי, ולא אטרח בבקשת הטרף ועמלו. וכן אין ראוי לאדם להכנס בסכנות בבטחונו על גזרת הבורא ... וכן נאמר בענין הבריאות והחולי, כי על האדם לבטוח בבורא בזה ולהשתדל בהתמדת הבריאות בסבות, אשר מטבעם זה ולדחות המדוה במה שנהגו לדחותו, כמו שצוה הבורא יתעלה: ורפא ירפא, מבלי שיבטח על סבות הבריאות והחולי, שהן מועילות או מזיקות אלא ברשות הבורא, וכאשר יבטח בבורא, ירפאהו מחליו בסבה ובלתי סבה וכו", עכ"ל. הרי מבואר מדבריו, שחייב לעסוק בכל מיני השתדלות, בין בעניני פרנסה, ובין בעניני רפואה, כמו שחייבה התורה "ורפא ירפא", ואין לומר שיבטח בה' ולא יעסוק בעסק השתדלות.

ליכא פלוגתא כלל בגדר השתדלות

וכבר עמדו כל גדולי עולם על דבריהם הקדושים של הרמב"ן והחובת הלבבות, ואמרו פה אחד - דלעולם ליכא שום פלוגתא כלל בין החובת הלבבות והרמב"ן, רק הכל תלוי במדריגת הבטחון של כל אחד ואחד.

ומקור לזה הוא מדברי הגמ' בברכות (לג, ב): "תנו רבנן: ואספת דגןך, מה תלמוד לומר, לפי שנאמר: לא ימוש ספר התורה הזה מפך, יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: ואספת דגןך, הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל; רבי שמעון בן יוחי אומר: אפשר אדם חורש בשעת הרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא: בזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו'. ובזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום, מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: ואספת דגןך; ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: ועבדת את אויבך וגו'. אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל, ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחי, ולא עלתה בידן", ע"כ. ומבואר מדברי הגמ', דאיכא פלוגתא בגדר חובת ההשתדלות המוטלת על כל אחד אחד.

והגאון רבי ישראל סלנטר זצ"ל (אפן ישראל, דרוש ג) כתב וז"ל, "הנה יש שני מיני בטחון, בטחון של חובת הלבבות, ובטחון של הרמב"ן. להחובת הלבבות צריך לבטוח בהקב"ה ע"י השתדלות דוקא, כי אסור לסמוך על הנס, ואף שאין מעצור להקב"ה להושיע אף בלא

השתדלות, אעפ"כ מה שבכחו לעשות מחוייב הוא לעשות, (ע"ש שער הבטחון פרק ד'), וחטא אסא לא היה רק מה שלא דרש בה' כלל רק ברופאים כמפורש בפסוק. **ולהרמב"ן הבטחון הוא להשליך על ה' לבד יהבו בלי שום סיבה**, ומה שדרז"ל ורפא ירפא, היינו שניתן רשות לרופא לרפא, אבל העובד השלם אין ראוי לדרוש כלל ברפואה טבעית, ולדידיה גם בפרנסה א"צ שום השתדלות רק בטחון בה'. **ונראה שאלו ואלו דברי אלקים חיים**. דהנה מצינו לרז"ל פלוגתא דתנאי בכיצא בזה ממש, בפ' כיצד מברכין (ס, א) ת"ר ואספת דגנך וכו', ע"ש. ועיין בנה"ח (שער 6, פרק ט) החילוק בין אצל ההמון ליחידים, ולכך דקדקו חז"ל באמרו הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, רבים דוקא. **נמצא שליחידי סגולה ודאי ראוי להיות להם בטחון של הרמב"ן כמו שעשה רשב"י במערה ואתרחיש ניסא דאיברי להו חרובא ועינא דמיא בלי השתדלות כלל, ודברי חובת הלבבות אמורים לכלל ההמון כולו כמ"ש בנה"ח לר"י, נמצא אלו ואלו דברי אלקים חיים**, עכ"ל. הרי להדיא דלעולם ליכא פלוגתא כלל, רק הכל תלוי במדריגת כל אחד ואחד.

הנהגת ה' צילך

ויש לבאר הענין, דהנה ידוע שע"י מדת הבטחון זוכים להשגחתו ית'. וכפי שיעור גודל הבטחון, כן גודל השגחתו ית'. וכדברי המדרש הידועים (הוצא נפש החיים שער 6, פרק ז): "זוה שאמר דוד המע"ה ה' צלך על יד ימינך". היינו שכמו שנטייית הצל של איזה דבר, הוא מכוון רק כפי תנועות אותו הדבר לאן נוטה. **כן בדמיון זה כביכול הוא ית' שמתחבר לנטות העולמות כפי תנועות ונטיית מעשי האדם למטה**. וכן מפורש במדרש אמר לו הקב"ה למשה לך אמור להם לישראל כי שמי אק"ק אשר אק"ק. מהו אק"ק אשר אק"ק **כשם שאתה הוה עמי. כך אני הוה עמך. וכן אמר דוד ה' צלך על יד ימינך**". מהו ה' צלך, כצלך, מה צלך אם אתה משחק לו הוא משחק לך, ואם אתה בוכה הוא בוכה כנגדך, ואם אתה מראה לו פנים זעומות או מוסברות אף הוא נותן לך כך, **אף הקב"ה ה' צלך, כשם שאתה הוה עמו הוא הוה עמך**, עכ"ל. הרי שהשי"ת נוהג עם כל אחד ואחד, כפי השיעור שפונה האדם אליו ית'.

וכמו שזוכה להשגחת השי"ת בכל הענינים, כמו כן נוגע לענין שיעור השתדלות המוטלת על כל אחד ואחד. וכ"כ הבית הלוי (בקינותם הכתובות) וז"ל, "עוד זאת יבין האדם כי **אם ימעט בעסקיו ויתחזק בבטחונו, כן תתמעט ממנו היגיעה ומזמין לו צרכיו באומנות קלה ונזקיה**, וכל מה שהאדם מרבה בהשתדלות ומעמיק בהם ועושה אותו במחשבתו לעיקר, כן אין מזמין לו פרנסתו רק אחרי יגיעה רבה, וכדרך שאמרו חז"ל: **"כשם שאתה הוה עמי אני הוה עמך"**, דהבחירה ניתן להאדם לבחור בטוב או להיפוך חלילה", עכ"ל.

וע"ע במש"כ הבית הלוי (פר מקץ) וז"ל, "באמת התורה התירה לאדם ההשתדלות בצרכי גופו וכמשאה"כ (דברים טו, יא) וברכך בכל אשר תעשה, וכן כתיב (שם יב, יד) ואספת דגנך ותירושך, ואמר ר' ישמעאל במסכת ברכות (ס, א) הנהג בהם מנהג דרך ארץ, ועיקר הענין

יש לומר דזהו כלל לאיש הישראלי שיהיה לבו שוקט ובוטח בה', והא דהתירה התורה להשתדלות הוא משום דלא כל אדם יכול להגיע למדרגת הבטחון הגמור, וע"כ הותר לו ההשתדלות כדי שיהיה לו סיוע שיגיע למדריגת הבוטח, וצריך כל אדם לחדש לו מלאכה ועסק כדי שיהיה נקל לו לבטוח בה' ... וא"כ **שיעור ההשתדלות הנרצה אינו שוה בכל אדם רק כל אחד לפי ערכו**, דמי שיכול להגיע לבטוח במעט מלאכה, אזי מה שירבה להשתדל יותר מכפי הנצרך לו לזה השיעור כבר יחשב לו לחטא נגד מדת הבטחון כי הרבה להלך אחרי ההשתדלות ולא בטח. ומי שבטחונו עדיין קטן משל חבירו יוכל לעסוק במלאכתו יותר מחבירו עד שגם הוא יהיה יכול להשקיט רוחו ולבו לבטוח בה', דעיקר בחינת בטחון הוא השקטת רוחו ולבו להשליך על ה' יהבו. ומי שמרבה בהשתדלות יותר מכפי הנצרך עונשו שמן השמים יוסיפו על הצטרותו להשתדלות ולא יזומן לו פרנסתו רק ע"י יגיעת בשר הדרך שבחר לו וכו", עכ"ל.

הבחירה ביד כל אחד אם יזכה לפרנסה בלי השתדלות

הרי מבואר בדבריו, שעיקר התכלית של העסק בהשתדלות הוא רק כדי שיהיה לו לסיוע לבטוח בה', שאם לא יעסק בהשתדלות קשה לו להאמין שהשי"ת ישלח לו פרנסה – "מאין יבא עזרי"? ורק ע"י עסקו, יהיה זה סיבה שיהיה יכול לבטוח בה' שישלח לו פרנסתו. אבל מי שיכול לבטוח בה', שהוא ית' יפרנסו אפילו אם לא יעסק בהשתדלות, הרי הוא זוכה שהשי"ת יפרנסו בלי שום עסק בהשתדלות, ופרנסתו אינה תלויה כלל בהשתדלות.

וזהו ממש הנהגת השי"ת עם הבוטחים בו, כפי שיעור שפונה להשי"ת ומאמין בו, כן הוא זוכה להשגחתו ית'. וא"כ, מי שעוסק בהשתדלות, ועולה על דעתו, שלא ירוויח יותר מכפי השיעור שענינו רואות, [כגון אם מקבל דמים קצובים לשבוע או לחודש], הרי זהו סיבה שלא ירוויח יותר ממה שעולה על דעתו להרוויח. שהרי אינו פונה להשי"ת שירוויח יותר מכפי אותם הדמים שעולה על דעתו להרוויח.

הסיבה שזוכה לפרנסה בשפע

אבל מי שבוטח בה', שהשי"ת יפרנסו יותר ויותר ממה שהוא עוסק בהשתדלות, הרי זהו סיבה שירוויח! שהשי"ת פונה להשגיח על הבוטחים בו כפי השיעור שפונים אליו. ונמצא, דהבחירה תלויה ביד כל אחד ואחד, האם יאמין שהשי"ת יפרנסו יותר ממה שעולה על דעתו. שאם אחד הוא במדריגה גבוהה ביותר, ומאמין באמת, שהשי"ת הוא "כל יכול", ויש לו היכולת לפרנסו אפילו אם הוא לא יעסק בשום עסק בהשתדלות, הרי הוא יזכה שהשי"ת יפרנסו פרנסה טובה בשפע, ולא יהיה לו שום סיבה לעסוק בהשתדלות. אבל להיפך, מי שאינו מאמין שירוויח יותר מכפי מה שנדמה לו שיכול להרוויח ע"י השתדלותו, הרי זהו סיבה שלא ירוויח יותר. וע"כ, הגדר של שיעור השתדלות תלוי ביד כל אחד ואחד. והחכם עיניו בראשו!